

IV Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Eivissa, 1 i 2 d'octubre, 2010)

2012

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Coordinació:

Mateu Riera Rullan

Edita:

Vessants, Arqueologia i Cultura SL

ISBN:

978-84-937994-3-4

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

IV Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Eivissa, 1 i 2 d'octubre, 2010) / [Coordinació Mateu Riera Rullan]- 296 p. ; 21x21 cm.

ISBN 978-84-937994-3-4

M. Riera Rullán

1. Arqueologia – Eivissa – Congressos

902(460.32)

PRESENTACIÓ

Les IV Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, al igual que les tres primeres, han estat organitzades principalment per la Secció d'Arqueologia del nostre Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears. Aquestes jornades es varen celebrar a Eivissa els dies 1, 2 i 3 d'octubre de 2010. En representació de dita Secció el comitè organitzador va estar format per Glenda Graziani, Juan José Marí, Bartomeu Salvà i el sotasignat. D'entre ells crec que és de justícia destacar la magnífica labor realitzada per l'arqueòloga Glenda Graziani.

Però també cal esmentar que per aquestes quartes jornades es va comptar amb l'inestimable ajuda del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera i del Consell d'Eivissa. D'aquestes dues institucions es va poder gaudir, dintre del comitè d'organització, de les labors realitzades per Jordi H. Fernández, Director de l'esmentat museu, i de Josep Maria López Garí, Director Insular de Patrimoni del Consell pitius.

A tots ells els vull donar les gràcies i mostrar tot el meu reconeixement donat que crec sincerament que el resultat final de la feina feta va significar un vertader èxit per a tota la comunitat arqueològica balear. Amb la publicació que tenen a les seves mans podem tornar a dir que estam d'enhonorabona per l'excel·lent trajectòria que estan experimentant aquestes Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears. Cal recordar que a les primeres de 2006, fetes a Manacor i impulsades pràcticament en solitari per l'arqueòloga municipal Magdalena Salas, es varen presentar 12 xerrades i es van publicar els corresponents 12 articles. Aquella bona embranzida inicial va anar donant bons fruits i així, cinc anys més tard, a les IV Jornades, es varen arribar a presentar 36 xerrades i se n'han pogut publicar 34 signades per fins a 69 autors diferents. És a dir, que del

2006 al 2010 s'ha triplicat la presentació de treballs exposats i publicats, tots ells relacionats amb temàtiques íntimament lligades a les nostres illes. És una evidència que mirant cap enrere hem d'estar molt contents d'haver pogut viure les quatre jornades de Manacor, Felanitx, Maó i Eivissa, així com d'haver pogut fer realitat les seves quatre publicacions. Tot plegat crec que es pot qualificar de quasi miraculós, doncs pens sincerament que cinc anys enrere poca gent hagués apostat gaire a què s'hagués arribat fins aquí on hem arribat.

Vull remarcar que en aquest quart volum han presentat novetats, estudis i investigacions diversos professors de mitja dotzena d'universitats, tècnics insulars o municipals, directors de museu, etc., però majoritàriament arqueòlegs professionals lliberals. A tots ells, i sobretot a aquests darrers, els vull mostrar la meva admiració, donat que varen voler compartir la seva feina sense cobrar ni un euro, deixant algun dia de treball, i, en molts casos, pagant les despeses del desplaçament i l'allotjament de la seva pròpia butxaca.

Crec sincerament que tot plegat és una bona mostra de l'amor a la nostra professió de tots els que hem participat a les Jornades i a la present publicació. Fa goig veure que dintre del nostre gremi hi ha gent que sent vertadera vocació i que actua en conseqüència, conscient del fet que si no es dona a conèixer la feina feta, no s'està complint amb el deure de tornar a la societat allò que ens ha donat.

En la mateixa línia crec que s'ha de valorar molt positivament el haver aconseguit per primera vegada poder reunir professionals de l'arqueologia que treballen a Mallorca, Menorca, Eivissa i Formentera. Certament, des de l'inici de les Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears, una de les coses que es volia potenciar era el poder compartir coneixements de

cadascuna de les illes, doncs aquesta era i segueix sent una de les mancances i de les assignatures pendents de la nostra comunitat científica.

En línies generals crec que el nivell de la majoria dels articles lliurats justifica de sobres la seva publicació. Evidentment molts d'ells han quedat una mica curts donades les limitacions d'espai que es pateixen en aquests tipus de miscel·lànies. Tot i això, se'ns dubte, serviran per a què tothom pugui introduir-se en les més que interessants recerques presentades.

No puc ni dec acabar sense demanar disculpes pel retard en la publicació d'aquestes IV Jornades. Sent justos però, devem assenyalar que foren diversos càrrecs del Consell d'Eivissa els que no varen acomplir els seus compromisos respecte aquesta publicació. Per tant, no som jo qui explicarà les causes de tot plegat, però sí que puc dir que des de la Secció no hem aturat de fer feina per a què aquest volum hagi arribat al bon port que a continuació podran contemplar.

Mateu Riera Rullan

President de la Secció d'Arqueologia del
Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en
Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears.

SUMARI

L'EXPLOTACIÓ PREHISTÒRICA DELS RECURSOS CUPRÍFERS D'ILLA DEN COLOM (MAÓ, MENORCA).....	11	SOBRE EL SISTEMA DE CIERRE DE LOS HIPOGEOS EN LA NECRÓPOLIS DEL PUIG DES MOLINS (EIVISSA).....	83
Bartomeu Lluï Estarellas, Laura Perelló Mateo, Mark A. Hunt Ortiz, Damià Perelló i Fiol Bartomeu Salvà Simonet		Jordi H. Fernández, Ana Mezquida	
APROXIMACIÓ A LA FAUNA MALACOLÒGICA MARINA EN EL JACIMENT DELS CLOSOS DE CAN GAIÀ. LANAVETA	19	LA NECRÓPOLIS RURAL DE CAN PEP DES FERRER. NUEVAS APORTACIONES SOBRE NECRÓPOLIS RURALES EN LA ISLA DE IBIZA.....	89
Miquel Àngel Vicens i Siquier		Glenda Graziani, Juan Jose Mari Casanova, Jonathan Castro Orellana	
RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL SECTOR OEST DEL JACIMENT DE CORNIA NOU (MAÓ, MENORCA).....	27	MATERIALS PÚNICS TROBATS AL LITORAL DE MENORCA.....	99
Antoni Ferrer Rotger, Montserrat Anglada Fontestad i Lluís Plantalamor Massanet		Octavio Pons Machado	
ESCOBRINT TREPUCÓ: RESTAURACIÓ I REINTERPRETACIÓ DE LA GALERIA I EL BARRI SUD DE MARGARET MURRAY.....	35	RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA REALITZADA A L'EDIFICI DEL CARRER SANT MIQUEL Nº 10-12 (PALMA DE MALLORCA). ESTUDI ANTROPOLÒGIC DE DOS ENTERRAMENTS ROMANS.....	105
Elena Sintes Olives i Silvia Villalonga		Sebastià Munar Llabrés, Francisca Cardona López	
SACRIFICIS I OFRENES EN EL SANTUARI DE LA SEGONA EDAT DEL FERRO DEL POBLAT D'ELS ANTIGORS (ILLA DE MALLORCA).....	43	LES RASSES DE CONREU D'ÈPOCA ANTIGA I EL PATRIMONI HISTORIC ARQUEOLÒGIC A EIVISSA: UN REPTA URGENT.....	115
Jordi Hernández-Gasch, Carles Velasco Felipe		Josep M ^a López Garí, Ricard Marlasca Martín	
EL PROCESO CONSTRUCTIVO DE LA TORRE I DEL YACIMIENTO DEL PUIG DE SA MORISCA.....	53	EXCAVACIÓ I MUSEÏTZACIÓ DEL JACIMENT ARQUEOLÒGIC DE L'ILLOT DELS FRARES (SES SALINES, MALLORCA). CAMPANYES 2009-2010.....	123
Emili Garcia Amengual		Mateu Riera Rullan	
LA UTILIZACIÓ DE ENGOBES EN LAS COMUNIDADES POSTALAYÓTICAS DE LA ZONA DE SANTA PONÇA (MALLORCA).....	61	<i>MENSAE</i> RECTANGULARES DE MÁRMOL DE LOS YACIMIENTOS DE LA ANTIGÜEDAD TARDÍA DE LA ILLA DEL REI Y FORNÀS DE TORELLÓ (MENORCA).....	135
Daniel Albero Santacreu, Jaume García Rosselló, Manel Calvo Trias		Silvia Alcaide González	
S1. UN EDIFICI SINGULAR EN EL SON FORNÉS D'ÈPOCA CLÀSSICA (SEGLES III A.N.E – I DE N.E.).....	71	EL SECTOR OEST DE SON PERETÓ (MALLORCA) ENTRE ELS SEGLES VI I VIII DC: EVOLUCIÓ HISTÒRICA I FUNCIONAL.....	143
Paula M. Amengual, Albert Forés Gómez, Lara Gelabert Batllori, Sylvia Gili, Jordi Hernández-Gasch, Vicente Lull, Rafael Micó, Cristina Rihuete, Roberto Risch.		Mateu Riera Rullan, Miguel Àngel Cau, Magdalena Salas Burguera	

INTERPRETACIÓ DE LES PRACTIQUES FUNERARIES I ANÀLISI ANTROPOLÒGIC DELS ENTERRAMENTS DEL SECTOR OEST DEL CONJUNT PALEOCRISTIÀ DE SON PERETÓ (MANACOR).....	151	L'ARQUEOLOGIA I L'ESTUDI D'EDIFICIS.....	225
Llorenç Alapont, Assumpció Malgosa, Gemma Prats-Muñoz, Roger Real, Magdalena Sastre		Antoni Ferrer Abàrzuza	
APROXIMACIÓ A LA GESTIÓ DELS RECURSOS FAUNÍSTICS DEL SECTOR OEST DE SON PERETÓ (MANACOR) ENTRE ELS SEGLES VII I VIII DC.....	159	ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ. UN JACIMENT PREHISTÒRIC AL SEGLE XXI.....	233
Alexandre Valenzuela, Damià Ramis		Joan Fornés Bisquerra, David Javaloyas Molina, Llorenç Oliver Servera, Tomeu Salvà Simonet	
ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE L'EXTENSIÓ I CRONOLOGIA DE L'ARS PURPURARIA A EBUSUS.....	169	ARQUEOLOGIA I PÚBLIC A MALLORCA, UNA TRISTA HISTÒRIA. REFLEXIONS A PARTIR D'UNA INTERVENCIÓ A SON CORRÓ.....	241
Benjamí Costa, Carmen Alfaro		David Javaloyas, Magdalena Sastre, Llorenç Oliver, Emmanuelle Gloaguen	
LA EXPOSICIÓN MONOGRÁFICA “MANURQA”. PROYECTO DIDÁCTICO DE BOSTON UNIVERSITY SOBRE LA EXCAVACIÓN DE UNA ESTRUCTURA ANDALUSÍ EN TORRE D'EN Galmés.....	179	ESTRATEGIAS Y ACCIONES EN EL DESARROLLO DEL PARQUE ARQUEOLÓGICO DEL PUIG DE SA MORISCA (CALVIÀ).....	249
Amalia Pérez-Juez Gil		Calvo, Manel; Albero, Daniel; Calderón, Maria; Gloaguen, Emmanuelle	
SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC EN EL CENTRE DE MANACOR. EVIDÈNCIES DE LA TRAMA URBANA DES D'ÈPOCA ISLÀMICA.....	187	PROSPECCIONES GEOFÍSICAS EN “ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ” (FELANITX, MALLORCA).....	255
Antonio Micol Argudo, Magdalena Salas Burguera		Christoph Rinne, Bartomeu Salvà	
PROJECTE JAUME IV – CAMPANYA 2008.....	193	L'ÚS DEL GEORADAR EN LA GESTIÓ DEL PATRIMONI ARQUEOLÒGIC. L'EXEMPLE DEL PROJECTE DE RECUPERACIÓ I PEATONALITZACIÓ DEL FRONT COSTANER ENTRE CALA MORLANDA I S'ILLOT –MANACOR.....	261
Helena Inglada, Maria Llinàs		Antonio Ruiz, Helena Inglada	
RESULTADOS DEL CONTROL ARQUEOLÓGICO EN EL BALUARD DEL PRÍNCIP DE LA MURALLA RENACENTISTA DE PALMA DE MALLORCA.....	199	ELS CLOSOS DE CAN GAIÀ: UN JACIMENT PREHISTÒRIC VIST PER LA PREMSA ACTUAL.....	269
Antonia Martínez, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis, María José Rivas		Almudena Briones Campos	
LA PRESÓ DE LA CASA CONSISTORIAL DE FELANITX: DE L'ARQUEOLOGIA DE SALVAMENT A LA POSADA EN VALOR DEL PATRIMONI HISTÒRIC.....	211	CONSERVACIÓ I RESTAURACIÓ DE CLOSQUES D'ESTRUÇ DECORADES A EIVISSA.....	277
Llorenç Oliver, Jaume Deyà, Magdalena Sastre		Laia Fernández Berengue, Helena Jiménez Barrero, Mónica Roselló Bouso, Teresa Rullán Garau	
ARQUEOLOGIA VERTICAL I EVOLUCIÓ ARQUITECTÒNICA DE LA TORRE DEL PALAU DE MANACOR.....	217	NOVES APORTACIONS A LA RESTAURACIÓ DEL VIDRE DEL MUSEU ARQUEOLÒGIC D'EIVISSA.....	283
Magdalena Salas Burguera i Joan Pascual Femenias		Laia Fernández Berengue, Helena Jiménez Barrero, Mónica Roselló Bouso, Teresa Rullán Garau	

S1. UN EDIFICI SINGULAR EN EL SON FORNÉS D'ÈPOCA CLÀSSICA (SEGLES III A.N.E – I DE N.E.)

Paula M. Amengual
Albert Forés Gómez
Lara Gelabert Batllori
Sylvia Gili
Jordi Hernández-Gasch
Vicente Lull
Rafael Micó
Cristina Rihuete
Roberto Risch.

1. S1 I EL JACIMENT DE SON FORNÉS

Son Fornés (Montuïri, Mallorca) fou ocupat de manera ininterrompuda des del segle IX cal ANE fins a mitjan segle I de n.e. S'hi han establert diferents fases d'ocupació, les més importants de les quals són la Talaiòtica (s. IX - mitjan VI cal ANE), Posttalaiòtica (mitjan s. VI - s. III cal ANE) i Clàssica (mitjan s. III a.n.e. - s. I de n.e.), tot i que hi ha testimonis de l'ocupació o freqüentació de Son Fornés a l'Antiguitat Tardana, a l'Edat Mitjana i a èpoques posteriors (Gasull, Lull, Sanahuja 1984, Lull, Micó, Rihuete, Risch, 2001). L'edifici objecte d'aquest treball rep el nom de S1 i pertany a la fase clàssica. Se situa a la banda meridional de l'anomenada zona D del jaciment, zona que s'enquadra entre els talaiots 1 i 2 (fig. 1 i 2).

Fig. 1.- Vista panoràmica de Son Fornés.

La primera intervenció a la zona D es va realitzar l'any 1988 (sectors D1 i D2) i va permetre documentar dos recintes (HR 9 i 10) de l'època clàssica. La represa dels treballs d'excavació l'any 2002 a dos nous sectors (D3 i D 4) va posar al

descobert dos nous àmbits de la mateixa fase (HR 14 i 15). Finalment, a la campanya de 2008 es va excavar el sector D6 on se situa l'S1 (Lull, Micó, Rihuete, Risch, 2010). L'any 2009 es va efectuar la consolidació de les restes de l'edifici. La intervenció va permetre aportar noves informacions de caire arqueològic, que ara es presenten.

L'objectiu d'aquest treball és donar a conèixer les dades més rellevants quant a la seva estratigrafia, construcció i ús.

2. EVOLUCIÓ ARQUITECTÒNICA DE L'EDIFICI I DEL SEU ÚS

L'edifici S1 és una construcció *ex novo* realitzada després d'una neteja fins a la roca de base de sediments i, tal vegada, d'estructures anteriors. Les restes prèvies, encara presents malgrat la neteja, s'inclouen en el conjunt 5.

Entre les diverses esquerdes de la roca mare (argiles burdigalanes) i sota la preparació del paviment més antic de S1, s'hi ha excavat un dipòsit sedimentari (5A1). Un altre subconjunt (5A2) passa per sota els murs de l'angle sud-oest de S1 i se situa damunt la roca de mare.

En qualsevol cas, l'anàlisi dels escassos materials recuperats, de factura indígena, permet adscriure'ls al període posttalaiòtic, a excepció, tal vegada de dos vasos parabòlics i d'un fragment de nansa, que podrien situar-se en el període clàssic. Destaca, en qualsevol cas, la baixa proporció de produccions a torn, reduïts a fragments 33 informes d'àmfora ebusitana i 4 fragments d'àmfora grecoitàlica (fig. 4).

Això tal vegada indiqui una formació de finals de s. III a.n.e., atès que en el conjunt del jaciment excavat sembla que es detecta una davallada de produccions amfòriques ebusitanes durant tota la centúria, la qual cosa també s'observa en els nivells coetanis de Ses Païsses (Quintana 2005), mentre que els tipus grecoitalics més antics detectats a Son Fornés es podrien datar a partir de les darreries d'aquest mateix segle (Fayas, 2010).

2.1 Construcció i primer ús

S1 és un edifici exempt, de planta quadrangular amb els angles posteriors arrodonits que configuren un absis suau, murs divergents i façana còncaua orientada al sud-est (fig. 1 i 2). Els eixos màxims mesuren 7,8 m (absis/llindar) i 8,8 m (façana); la superfície interior és de 30,7 m². Tots els murs són de doble parament amb reble, amb una amplada mitjana d'1,20 m. La disposició dels blocs segueix un patró força regular, de través a l'exterior i a trencajunt a l'interior.

Malgrat que els paraments exteriors, llevat de la façana, encara (a l'any 2010) estan parcialment soterrats, es pot observar com a l'absis hi ha grans blocs de fins a 1,5 m de longitud, que també es troben a la façana. Les parets laterals van ser bastides amb blocs més petits, quadrangulars a la banda occidental i de formes més aviat irregulars a l'oriental.

Els paraments interns, en canvi, són molt més homogènis a tots quatre costats i en la seva fàbrica són ben nombrosos els blocs de formes triangulars, amb els vèrtexs tancats molt ben encaixats dins el reble. Se'n conserven entre 3 i 6 filades irregulars, que atenyen una alçada d'entre 80 i 130 cm. En general, encara que a diferents punts del traçat és possible detectar desplaçaments ocasionats per agents tafonòmics (fonamentalment arrels d'ullastres i llentiscles), l'asimetria dels murs laterals i l'excessiva divergència de la cantonada sud-oriental es poden atribuir a un procés constructiu defectuós. La base dels murs, excepte a l'angle sud-oest, recolza directament damunt la roca mare, respectant els seus desnivells.

Un dels elements arquitectònics destacables és la base de columna central (fig. 2). Té unes dimensions de 40 per 23 cm d'amplada i 40 cm d'alçada i està tallada en roca calcària. La seva superfície presenta un rebaix de forma aproximada-

ment circular que facilitaria l'acoblament d'un fust de fusta. La part inferior va ser fermament falcada amb pedres petites i recoberta amb argamassa.

El llindar s'obre al centre de la façana meridional, 10 cm desplaçat a l'oest de l'eix de simetria. No existeixen indicis per saber com estava condicionat en un primer moment, atès que els elements que es conserven semblen correspondre a la reforma del conjunt 2 (*vid. infra*).

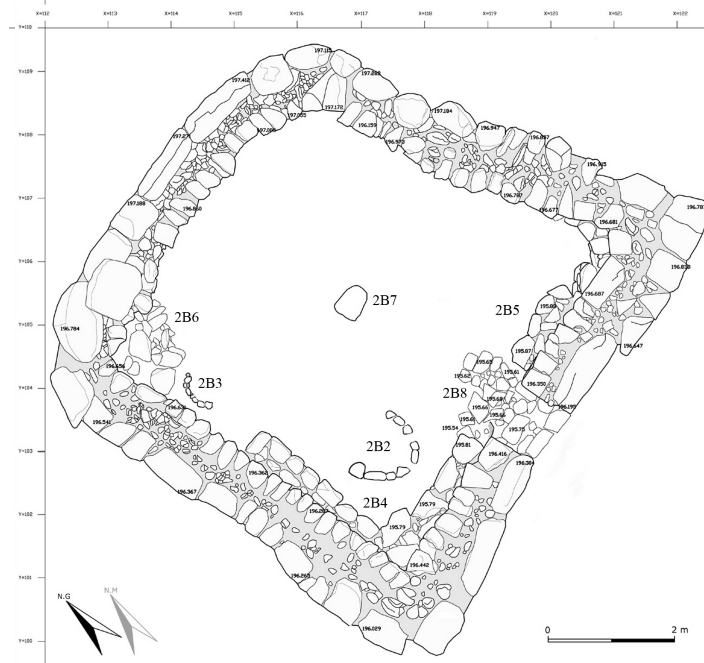

Fig. 2.- Planta del S1.

Un darrer element estructural que es pot relacionar amb la construcció i el primer ús de l'edifici és un dipòsit d'aigua (4B1), adossat a la roca mare i al mur de façana de l'edifici, a l'oest de l'entrada. Té forma hemisfèrica, una fondària màxima de 47 cm, un diàmetre extern de 145 cm i intern de 73 cm. Es va construir amb pedres molt irregulars, majoritàriament petites, i presentava concrecions calcàries protuberants, produïdes per la precipitació de cristalls de carbonat a l'aigua. No constitueixen un parament pròpiament dit, sinó una cavitat efec-

tuada en un reble el qual contenia abundants restes faunístiques i fragments ceràmics, tots amb les mateixes evidències de contacte amb aigua. Se situa directament per sota del subconjunt 3A3 i damunt del 5A2. Els carbonats i concrecions calcàries que conserva a les seves parets s'estenen a la base del mur meridional i permeten afirmar la contemporaneïtat de les dues estructures i un ús relativament dilatat que no es pot associar únicament al moment de construcció. Aquestes alteracions, així com l'intens allisat de la superfície de la roca de base cap al nord, indiquen una funcionalitat relacionada amb la captació i l'emmagatzematge d'aigua. La situació d'aquesta mena de dipòsit i filtre d'aigües aprofitava clarament el desnivell nord/sud de l'edifici.

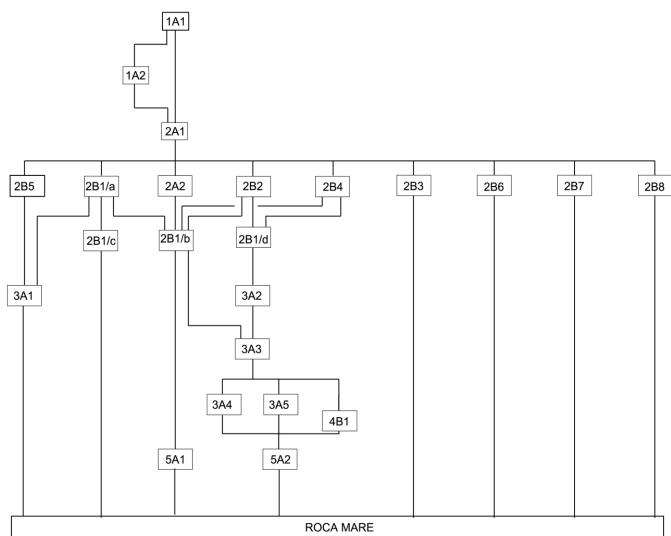

Fig. 3.- Matriu estratigràfica del S1.

Formant part de l'adequació d'aquesta estructura hi ha algunes ceràmiques a mà com la vora d'un probable ribell de filiació posttalaiòtica i un aplic de cordó en forma d'"U" d'època clàssica. Només es documenten 3 fragments informes d'àmfora ebusitana. Amb aquests escassos elements, amortitzats abans de la construcció de l'estructura, i en absència de cap paviment o nivell d'ús associat a aquesta primera fase, la datació és problemàtica i imprecisa.

2.2 SEGON ÚS

El segon moment d'ús ve documentat pel conjunt 3. En aquest conjunt trobem un nivell de freqüentació (3A3), restringit al quadrant sud-oest de l'edifici i format per un sediment de color groc molt compacte que alternava amb un altre més sorrenc, el qual estava situat damunt un nivell de regularització del sòl (3A4) i del reble (3A5) del dipòsit d'aigua (4B1), amortitzat en aquesta fase. El nivell d'ús 3A3 tenia associades les restes d'una foganya (3A2), que es definia per una concentració de carbons i cendres delimitant una planta ovalada. La seva potència oscil·lava entre els 2 i 3 cm, l'eix màxim mesurava 96 cm i estava coberta pel nivell 2B1/d.

El nivell d'ús (3A3) ha proporcionat, dins un context ceràmic eminentment indígena, fragments que corresponen a diverses classes: gran recipient contenidor, olla, bol i possiblement gerra i tassó. També es documenta un fragment d'un bol de comuna ebusitana (fig. 5, 10) i una dena de pasta de vidre. L'escassetat de materials importats segueix incidint en una cronologia alta dins el període clàssic (tal vegada ja inicis de s. II a.n.e.). També s'hi recuperaren fragments de closques de mol·luscs marins que han estat identificats per E. Verdún com a *Glycymeris sp.* i *Arca noae*.

El subconjunt 3A4 presentava carbons, cendres i material ceràmic molt fragmentat i rodat a mà (tret d'una nansa i un fragment informe d'àmfora punicoebusitana, d'un conjunt de 280 fragments ceràmics), entre els quals un fragment de base estalonada d'una tassa o petita olla de filiació clàssica. En destaquen les restes faunístiques (425 g), algunes de les quals van ser bullides.

El reble 3A5 estava caracteritzat per un sediment argil·lós, groc, compacte, amb una potència variable d'entre 3 i 47 cm. S'hi recuperà un conjunt ceràmic a mà (NR= 185) amb tassons, bols, gerres i olletes fragmentats, però amb perfils prou sencers (fig. 5, 1 i 2), així com 20 fragments amfòrics de fàbrica ebusitana (9,6% del total de la ceràmica per NR, similar als percentatges globals per a tot el conjunt 3 –fig. 4), restes d'un artefacte de ferro, possiblement un objecte tallant, i el que, a manca de les analítiques que hi s'estan realitzant, sembla escòria de vidre.

Els materials amortitzats a l'interior del dipòsit (3A5)

testimonien l'entrada en desús de l'estructura, constituent, junt al nivell 3A4, un *terminus ante quem* per a la reforma i segon ús de S1. Tant en un estrat com en l'altre abunda, com s'ha esmentat, la ceràmica a mà, tot i que només hi ha una forma diagnòstica del període clàssic, i són escassos els fragments d'àmfora punicoebusitana, irrellevants a més a nivell tipològic.

El darrer ús en aquesta segona fase, o tal vegada un lapse d'abandonament, ateses les diferències cronològiques observades, ve documentat per les restes a l'angle sud-est i sota la banquetta 2B5 d'un nivell sedimentològic que conté materials força més recents (3A1). A la resta de superfície no s'ha conservat, com sigui que el nivell va ser rebaixat en efectuar-se la reforma posterior documentada en el conjunt 2 (vid. *infra*). Entre les ceràmiques a mà del conjunt 3A1 n'hi ha que corresponen clarament a la fase clàssica (petites olles o tasses), mentre que d'altres no es poden precisar amb claredat (fig. 5, 3 a 6). El material a torn, malgrat que segueix essent minoritari, experimenta cert increment (212 restes -15,6% d'un total de 1360 fragments ceràmics) respecte dels contextos anteriors (fig. 4). Les produccions amfòriques provenen d'Eivissa i de la península Itàlica, tot i que a nivell tipològic només s'ha pogut identificar una T-8.1.3.3. (fig. 5, 7) i una nansa de la sèrie 2. Cal destacar la troballa de 3 nanses d'àmfora ebusitana modificades (*pondera* o allisadors) i una tapadora d'aquesta producció (fig. 5, 8). En aquest conjunt apareix per primera vegada ceràmica a torn no amfòrica (1,3% per NR). Entre la vaixel·la fina hi ha una vora de L. 31b de campaniana A de la producció mitjana (fig. 5, 11), dos fragments d'una Pasq. 127 de producció calena mitjana o tardana (fig. 5, 9) i una tapadora de píxide, sense vernís, de producció segurament ebusitana. La ceràmica comuna està representada per fragments possiblement de gerres i conté tant produccions ibèriques (dos fragments de produccions oxidades i un d'engalba blanca) com ebusitanes (un únic fragment). Hi ha també dos fragments de produccions romanes tardorepublicanes de difícil adscripció regional (conegudes com a clares recents en la proposta de M. Py de 1993). La cronologia d'aquests materials ens situa en un horitzó a l'entorn del 100 a.n.e. En aquest context la presència d'una àmfora de producció sudpeninsular (Lomba do Canho 67) sembla clarament intrusiva.

Conjunt	Material	NR	%	Pes (g)	%	NMI/NTI	%
1	CMA	124	32,8	3560	17,6	33	52,4
	CTO	105	27,8	1550	7,7	8	12,7
	AMF	149	39,4	15015	74,2	22	34,9
	AMFTRAP	50	33,6	1455	9,7	7	31,8
	AMFITAROM	99	66,4	13560	90,3	15	68,2
Total		378	100,0	20125	99,5	63	100,0
2	CMA	903	29,3	13835	10,5	64	56,1
	CTO	55	1,8	760	0,6	12	10,5
	AMF	2126	68,9	116918	88,9	38	33,3
	AMFTRAP	1105	52,0	39930	34,2	17	44,7
	AMFITAROM	1021	48,0	76993	65,8	21	55,3
Total		3084	100,0	131513	100,0	114	100,0
3	CMA	1968	89,3	26520	75,0	68	81,9
	CTO	28	1,3	250	0,7	8	9,6
	AMF	208	9,4	8580	24,3	7	8,4
	AMFTRAP	158	76,0	5880	68,5	5	71,4
	AMFITAROM	50	24,0	2700	31,5	2	28,6
Total		2204	100,0	35350	100,0	83	100,0
4	CMA	44	93,6	1250	67,6	5	83,3
	CTO	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	AMF	3	6,4	600	32,4	1	16,7
	AMFTRAP	3	100,0	600	100,0	1	100,0
	AMFITAROM	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Total		47	100,0	1850	100,0	6	100,0
5	CMA	322	89,7	4250	78,0	22	91,7
	CTO	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	AMF	37	10,3	1200	22,0	2	8,3
	AMFTRAP	33	89,2	1050	87,5	1	50,0
	AMFITAROM	4	10,8	150	12,5	1	50,0
Total		359	100,0	5450	100,0	24	100,0

Fig. 4.- Quantificació de material (CMA: ceràmica a mà, CTO: ceràmica a torn, AMF: Àmfora, AMFTRAP: Àmfora de tradició púnica, AMFITAROM: Àmfors de producció itàlica i/o romana) per número de restes (NR), pes i Número Mínim (NMI) / Número Tipològic d'Individus (NTI), incloent ponderació per 1. Percentatges corresponents a cada suma dels parcials obtinguts de cada subconjunt. Els resultats de les produccions amfòriques es desglossen del total expressat a la casella AMF.

Cal esmentar també la troballa d'una anella de bronze i d'un fragment de ferro tipològicament no identificable.

2.3 REFACCIÓ DE L'EDIFICI I DARRER ÚS

La gran reforma de l'edifici, provocada segurament per un venciment parcial del mur est, conseqüència d'una execució arquitectònica defectuosa, va significar la seva reparació i la construcció de noves estructures auxiliars.

A la cantonada sud-est del recinte, un mur de parament

simple (**mur D**) va reforçar la part que presentava greus problemes d'estabilitat. Presenta una superposició de fins a quatre filades (60 cm) i un augment progressiu de l'amplada fins arribar a la cantonada (de 20 a 40 cm), que en suavitza l'angle massa tancat.

A les parets interiors de la façana es varen adossar banquetes, la base de les quals recolza damunt de les restes de l'ocupació del conjunt 3 (fig. 1 i 2).

La banqueteta situada a l'esquerra del llindar (**2B4**) té forma de "L" i arriba fins la meitat del traçat de la paret occidental, a l'alçada de la columna. A la cantonada s'hi troba una llosa triangular. El perímetre, d'una única filada, va ser bastit amb blocs força regulars d'entre 13 i 20 cm d'alçada col·locats de través, mentre que la unió amb les respectives parets presenta un reble de pedres petites.

Tota la superfície de la banqueteta va ser referida de morter de calç. Cobreix una superfície de 5,2 metres lineals (2,4 m a la banda sud i 2,8 m a l'oest) i té una amplada mitja de 40 cm. Descansa damunt d'un mateix nivell de condicionament (subconjunts **2B1/b i d**).

La banqueteta situada a la dreta del llindar (**2B5**) és molt més curta (1,5 m de longitud per 40 cm d'amplada mitja i 20 cm d'alçada) i no cobreix tota la superfície de la paret corresponent. Presenta les mateixes característiques constructives, tot i que la seva factura és molt menys acurada. Les pedres del reble estaven disposades a mode de falques de forma triangular. Cobreix el nivell 3A1.

Una altra estructura pètria adossada a les parets del recinte és una plataforma alta a mode de raconera aferrada a la cantonada nord-oest (**2B6**). Les seves dimensions són 1,15 m d'amplada màxima per 1 m de profunditat i 65 cm d'alçada. La base de dues filades, feta amb lloses ben escairades i col·locades damunt la roca mare, suporta una estructura de fàbrica molt irregular de blocs heterogenis i perímetre aproximadament en secció de cercle, rematada en la part més alta per una gran llosa. L'aspecte groller d'aquesta construcció, accentuat per la pèrdua de massa pètria, va romandre amagat sota un referit d'argamassa que cobria totes les superfícies visibles. S'assenta directament damunt la roca de base.

Al peu de la plataforma s'hi troben les restes d'una petita estructura de combustió (**2B3**), de planta semicircular (64 x

24 cm), delimitada per una corona de set macs que envolten una solera d'argila cremada de 16 cm de gruix (**2B3/a**), el qual cobreix un nivell de condicionament (**2B3/b**). S'hi documenta un únic ús i cobreix directament la roca de base.

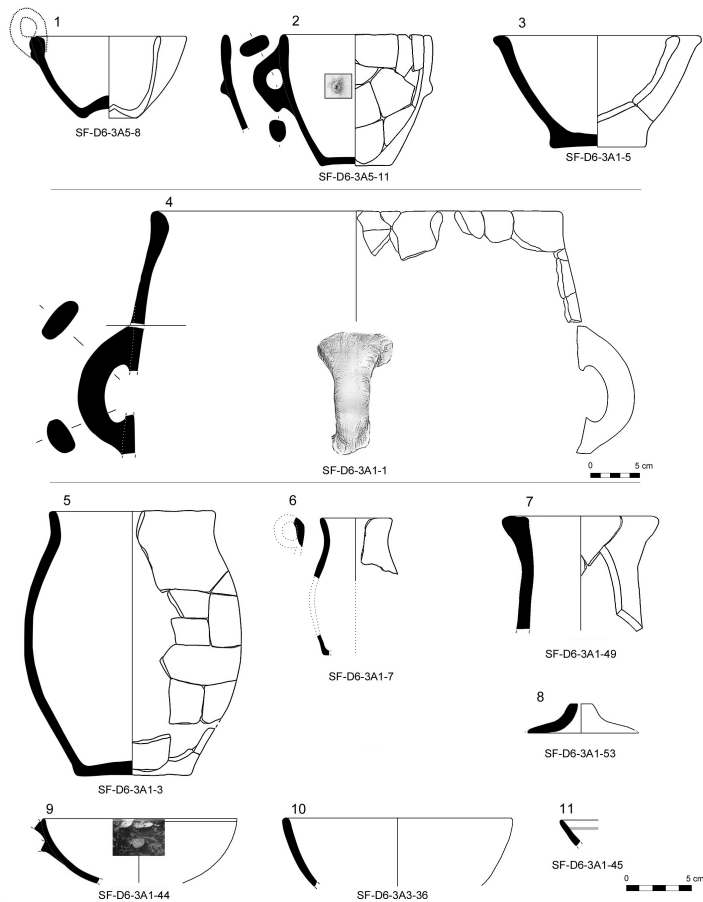

Fig. 5.- Material a mà i a torn del conjunt 3.

Una altra estructura de combustió (**2B2**) ocupa l'espai adjacent a la cantonada de la banquetta occidental, el mateix punt on es documenta la foganya del conjunt 3 esmentada anteriorment (3A2). Tot i ser més gran que l'anterior (111 x 72 cm), la construcció i característiques formals són similars (fig. 2). La seva corona de pedres, de planta de mitja lluna, integra un fragment de coll d'àmfora itàlica. La solera d'argila cremada estava coberta parcialment per una bossada de cendres (**2A2**) i pel nivell **2A1** i descansava damunt els rebles que condicionen el pis (**2B1/b** i **2B1/d**, coberts també per la banquetta 2B4), el darrer dels quals va proporcionar fragments de fauna cremats, fet explicable per la proximitat del fogar. L'estratigrafia interna documenta dos moments d'ús a partir de tres nivells estratigràfics superposats. El més superficial (**2B2/a**) consistia en una solera d'argiles cremades amb una potència de 10 cm, situat per damunt d'un nivell de condicionament (**2B2/b**) format per un sediment en el qual recolzava la corona de la foganya. El nivell inferior (**2B2/c**) consistia en una acumulació de cendres de 2 cm de gruix, testimoni del primer ús de l'estructura de combustió.

L'accés al recinte va ser modificat en aquest moment (fig. 2). El lllindar té una llum de 80 cm i es caracteritza per una rampa esglaonada d'1,80 m de longitud que finalitza en un empedrat molt irregular (**2B8**), que descansa damunt el substrat geològic. Tant el lllindar com la rampa varen ser referits per una capa d'argamassa, emprada segurament per regularitzar la seva superfície i donar cohesió i solidesa al conjunt. La seva excavació va lliurar materials a mà poc diagnòstics i una dena de pasta de vidre. De banda dels rebles 2B1/b i d, una capa de morter de calç (**2B1/c**) condicionava el pis i cobria fins i tot bona part de la filada basal del recinte.

La tercera e última ocupació de l'edifici ve testimoniada per un nivell d'ús (**2B1/a**) que cobria 2B1/b i c i parcialment el nivell 3A1 esmentat anteriorment. El nivell 2A2 damunt de 2B1/b i adjacent a 2B1/a testimonia també aquest darrer ús.

Pel que fa als materials, es pot distingir entre els que s'han trobat en subconjunts estructurals, que proporcionen el *terminus post quem* per a aquest darrer ús, i els que provenen de nivells sedimentaris, que testimonien el propi ús.

L'excavació de la banquetta 2B4 va proporcionar 6 fragments entre els que hi ha una vora que sembla assimilable a la forma

IIC de Mayet (fig. 6, 11), datada al voltant del 75-25 a.n.e., fragments d'àmfora itàlica i comuna ebusitana, de banda de ceràmica a mà. De la banquetta 2B5 prové un fragment d'àmfora punicoebusitana del tipus 8.1.3.3. A més, el reble de la banquetta 2B6 ha lliurat dos fragments de copa campaniana del Cercle B del tipus Pasq. 127 (fig. 6, 13 i 14), el darrer dels quals, de producció itàlica tardana, té una cronologia posterior al 100 a.n.e. (J. Principal, com. pers.). Aquests materials semblen situar la reforma a partir del primer quart del s. I a.n.e. A les soleres de les estructures de combustió no s'hi va trobar materials cronològicament rellevants, només fragments informes d'àmfora punicoebusitana i itàlica i de ceràmica a mà, un dels quals de tradició clàssica.

La preparació del pis 2B1/d va lliurar 27 fragments informes de ceràmica a mà i dos d'àmfora punicoebusitana. Més nombrosos i significatius són els materials de l'altre reble per condicionar el pis (2B1/b). En aquest nivell per primera vegada els materials a mà deixen de ser majoritaris (31,8% per NR, similar al 29,3% del total del conjunt 2 –fig. 4), i entre ells hi figuren dues formes de factura clàssica (fig. 6, 2). Destaca el nombre elevat d'àmfora, especialment de procedència punicoebusitana, encara que només representada per fragments informes (50,9% per NR, lleugerament inferior al total del conjunt), a excepció d'una nansa segurament emprada com a allisador i tres tapadores (fig. 6, 10). La resta correspon a àmfora itàlica (Dr. 1A i possiblement Dr. 1C) i de la Hispania ulterior (LC 67 –fig. 6, 6). L'escassa ceràmica comuna s'adiu a aquest panorama cronològic, amb la presència de comuna romana i ceràmica ibèrica pintada. L'estrat es pot datar en els dos quarts centrals del s. I a.n.e.

Els materials damunt el pis 2B1/a presenten un nombre menor, respecte de les importacions, de ceràmica indígena (28,6 % per NR), entre la qual una vora clarament identificada com a clàssica (fig. 6, 5) i d'altres de tradició anterior (fig. 6, 1). Entre les importacions destaquen pel seu nombre els recipients amfòrics (88,8% per NR) de tres àrees productives: ebusitanes (T-8.1.3.2., T-8.1.3.3. –fig. 6, 7 i 9- i PE 25 –fig. 6, 12) (NTI= 6)¹, itàliques (possible Dr. 1B –fig. 6, 8-, Dr. 1C –

¹ En aquest cas, no fem el Número Mínim d'Individus (NMI), realitzat gairebé sempre a partir del comptatge de vores, sinó el Número Tipològic d'Individus (NTI), com sigui que alguns pivots amb part de les parets ens han permès identificar algun tipus amfòric (en concret, dues T.8.1.3.2.) no representat a nivell de vores.

fig. 6, 3 i 4- i Grecoitàlica de la variant C o D de Lyding-Will (NMI= 3), i nord-africanes, en concret de la zona de Cartago (T-7.4.2.1.) (NMI= 1). La vaixel·la fina i comuna a torn està representada per fragments de campaniana A, ibèrica grisa de la costa catalana i ebusitana, corresponents a com mínim un individu per producció. La cronologia dels materials més recents (PE 25, acompanyada d'alguna T-8.1.3.3.) testimoniarà un ús fins ja ben entrat el s. I de n.e., si bé la major part dels materials són produccions anteriors (de s. II i I a.n.e.).

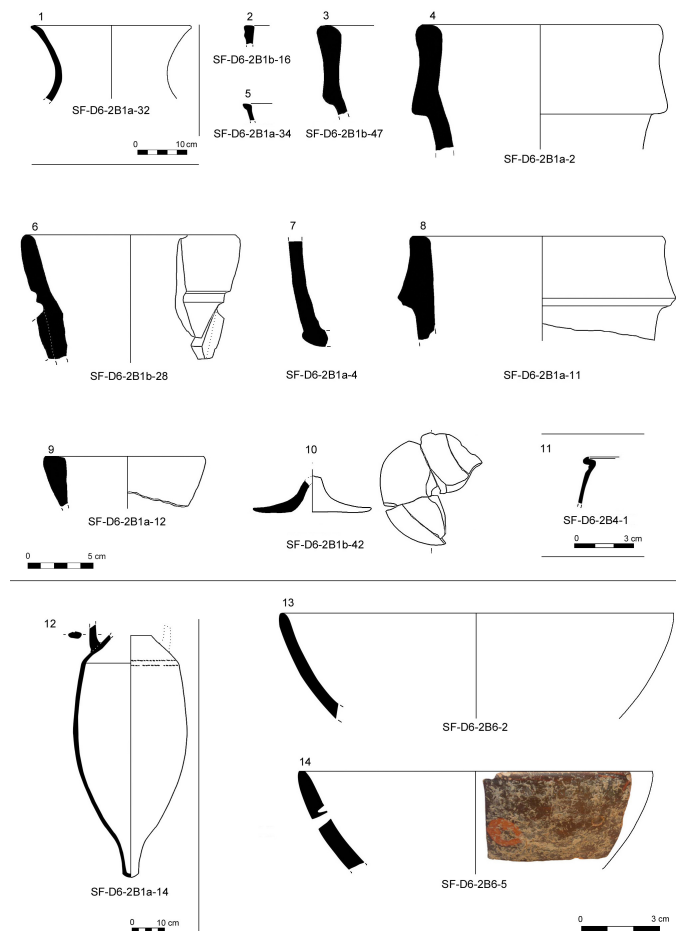

Fig. 6.- Material a mà i a torn del conjunt 2.

Cal destacar la troballa d'elements metàl·lics, com és dues monedes extremadament gastades per l'ús, de manera que no s'hi observa cap detall numismàtic, però que per pes i diàmetre corresponen a asos republicans, estris de ferro de difícil identificació (possiblement un ganxo, una punta de llança, una destral i un clau) i dues denes de pasta de vidre, així com una ansa d'àmfora punicoebusitana emprada presumiblement com a allisador.

Els pocs materials del nivell 2A2 no aporten res a la interpretació cronològica o funcional. En canvi, a nivell de tot el conjunt 2 (fig. 4) es pot observar, de banda de la citada disminució de la ceràmica a mà respecte del conjunt 3 (de 60 punts per NR), l'augment concordant de les produccions amfòriques (del 9,4% al 68,9% per NR) i un manteniment en percentatges sempre baixos de la ceràmica a torn (del 1,3 i 1,8%, respectivament, sempre per NR). La davallada entre les àmfores púniques, eminentment ebusitanes, respecte de les àmfores itàliques i romanes (del 76 al 52%) és també coherent amb el que s'observa a la resta de jaciment o a Ses Païsses (Fayas 2010, Quintana, 2005).

2.4 ENDERROC DE L'ESTRUCTURA

El subconjunt 2A1 correspon a l'acumulació de material d'enderroc posterior a l'abandonament de l'edifici en el s. I de n.e. Els materials o bé estaven continguts en els elements estructurals que s'estaven enderrocant o bé provenen de moviments de terres de sectors adjacents, atès que en general testimonien cronologies anteriors als del darrer nivell d'ús (2B1a). Entre el material amfòric dominen per NMI (= 9, NR= 460) els recipients de procedència itàlica (especialment Dr. 1A, Dr. 1B i Lamb. 2), els més recents dels quals se segueixen produint fins al primer quart del s. I de n.e. Els materials d'origen púnic estan representats per poques formes (NMI= 3), corresponents a T-8.1.3.2. i T-8.1.3.3., tot i que el NR (=499) és superior al de les itàliques. Les àmfores d'origen provincial es redueix a un exemplar de Dr. 7/11, d'origen bètic, la cronologia del qual cobreix tota la primera centúria de la nostra era. La ceràmica comuna a torn és extremadament escassa (NR= 2), mentre que la ceràmica a mà ateny un pes important (NMI= 43, NR= 443 -46%).

Les freqüentacions posteriors de l'indret estan representades pels nivells 1A1 i 1A2, que formaren sengles superficials en diferents moments. En destaca la presència de material tardoromà, com ara són diversos fragments d'un Spatheion, i d'altres peces tal vegada andalusines, així com material constructiu (*tegulae*) i una sivella de ferro de cronologia indeterminada.

3. S1 I ELS EDIFICIS CLÀSSICS DE SON FORNÉS

S1 manté una posició exempta i aproximadament central respecte de les edificacions coetànies que ocuparen l'àrea que s'estén entre els talaiots 1 i 2 (fig. 7). Es tracta de l'espai construït que ofereix una superfície útil més gran d'entre totes les estances d'aquesta època identificades, si bé és cert que algunes d'aquestes construccions s'agruparen en unitats majors (HR10 i 15), de banda de què tal vegada totes elles formessin un únic complex estructural i funcional. En destaca la planta i l'absència de compartimentacions, existents, entre d'altres, a HR 9 i HR11, així com la monumentalitat arquitectònica de l'estructura, atesa la grandària dels blocs emprats i la qualitat del paraments, especialment a les façanes anterior i posterior. Un darrer tret que l'allunya de la resta d'àmbits de l'època clàssica de Son Fornés és el tipus d'accés, esglaonat i descendent, de foganyes, més que d'autèntiques llars, així com l'estructura raconera, que fins a la data, és única.

4. A MODE DE CONCLUSIÓ

De la revisió en curs, que s'està fent actualment en el Museu Arqueològic de Son Fornés, dels contextos excavats al llarg de 115 anys en els anomenats santuaris mallorquins sembla desprendre's una sèrie d'observacions rellevants. D'una banda, la cronologia "recent" d'aquests edificis, tal vegada del s. III a.n.e. en endavant, com sigui que els elements materials "antics" (del s. V-IV a.n.e.), tant ceràmics, com radiocarbònics, pateixen d'una forta descontextualització. De l'altra, l'existència d'una norma supralocal que assenyalava com havien de ser aquests edificis singulars. Si bé és cert que no sempre repeteixen tots i cadascun dels elements arquitectònics (quant a presència i nombre de columnes, tipus d'accessos, posició

lleugerament enfonçada respecte del terreny circumdant, plantes –que d'altra banda se situen en una gradació entre únicament dos tipus diferenciats- i façanes, entre d'altres), aquests trets conjuminats amb la monumentalitat, el caràcter exempt i la manca de subdivisions internes, i l'orientació a migdia, estableixen una sintaxis arquitectònica compartida a nivell insular. L'usual absència d'infraestructures productives com llars construïdes, ollers o escudellers o àrees de treball allunya aquestes estructures arquitectòniques d'altres de caire productiu o productiu-domèstic. A més, en molts edificis es detecta una norma respecte de la cultura material que s'hi troba a nivell ceràmic i, quan és el cas, metàl·lic.

L'edifici excavat a la campanya de 2008 en el jaciment de Son Fornés ha tret a la llum un recinte que per tipologia arquitectònica es pot assimilar al que a Mallorca es coneix com a "santuari". De banda del traçat de la planta, la manca de subdivisions internes, la presència d'un accés esglaonat descendent, la seva posició exempta i la monumentalitat respecte d'altres construccions coetànies indiquen una factura i segurament un ús especial.

La presència de foganyes i bancs suggereixen el caràcter de reunió de l'espai. L'estructura raconera a mode de lleixa, taula o setial a la part posterior del recinte, tal vegada lleument il·luminada per la foganya adjacent, podria indicar un espai preeminent. També, com a indicatiu del paper destacat de S1 i del valor que circula pel seu interior, cal esmentar la presència de denes de vidre i monedes, en nombre superior al d'altres àmbits del propi Son Fornés.

Tanmateix, resulta distint i distant a nivell de les restes contingudes en el seu interior respecte d'altres contextos de "santuari", tant pel que fa a la poca presència de fauna, com a la importància de les restes amfòriques i a la varietat en la vaixel·la ceràmica, de banda de l'absència de figuretes de bronze (trets de nou no sempre compartits en el conjunt d'aquesta mena d'edificis). La diferència cronològica de més de d'un segle respecte d'altres conjunts coneguts (tret del de Son Oms) i l'abandonament no traumàtic ni sobtat del recinte, tal vegada expliquin part de les diferències de registre assenyalades, però, com de seguida s'exposarà, podrien haver-hi també raons de funcionalitat diferent de l'espai social que articulà l'edifici de Son Fornés.

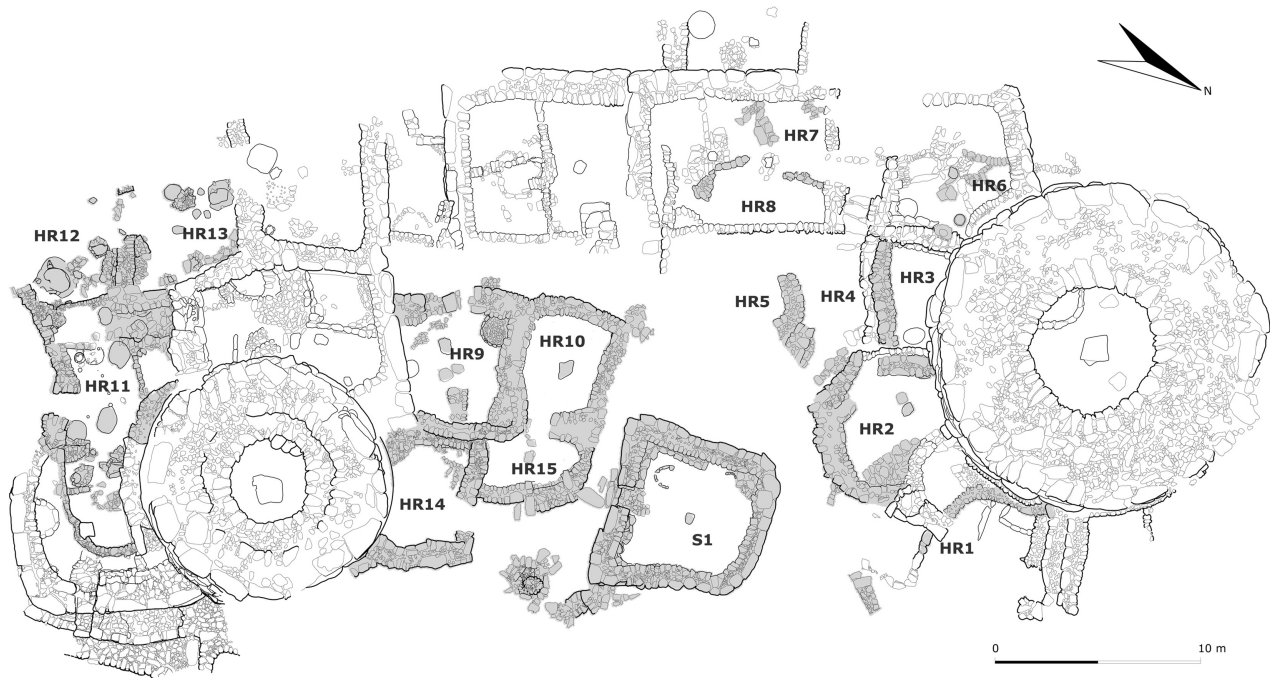

Fig. 7.- Planta del jaciment de Son Fornés. La trama indica les estructures d'època clàssica.

Així, si a nivell arquitectònic S1 s'assimila a construccions a les que tradicionalment s'ha atribuït un caràcter politicoideològic, davant la manca d'una revisió profunda de l'equipatge material dels "santuaris", caldria no de deixar-se arrossegar per la inèrcia d'aquests plantejaments heredats.

És cert que, en especial, els seus trets arquitectònics resulten únics o poc freqüents en el context dels assentaments, però també ho és que assumir alguns trets diferencials, ja siguin arquitectònics o mobiliars, com a indicadors del seu caràcter polític i/o ideològic pot resultar erroni.

Al Son Fornés d'època clàssica, la major part de les estructures excavades fins ara acollien bàsicament activitats de producció agrícola, d'emmagatzematge i de refús. En aquest sentit, no hi ha prou dades que permetin identificar els àmbits domèstics de reunió, consum i repòs de les diferents classes socials que s'assumeixen per a aquesta època.

La situació a la resta de Mallorca no és gaire més eloqüent. Per tant, no es pot descartar, en l'estat actual de la investigació, que alguns dels anomenats "santuaris" acollissin activitats poc o gens relacionades amb allò que entenem per activitat política o religiosa i que, en canvi, fossin l'escenari d'altres més properes a relacions de caire domèstic o fins i tot supradomèstic però d'orientació econòmica o social sense cap ingredient de culte.

Les recerques en curs sobre l'edifici S1 de Son Fornés i el seu context local i insular miraran d'assentar sobre bases més sòlides que les actuals la cronologia, funció i evolució d'aquestes construccions.

AGRAÏMENTS

Volem expressar el nostre agraïment a tots els participants de la campanya de 2008, que van fer possible l'excavació del S1. Molt especialment a Jaume Ferriol pel seu suport fidel i a Marc Ferré i Bea Palomar als quals tant deu l'excavació i el processat de les primeres dades.

Tot el nostre reconeixement també per a Anna M. Ardu, qui ha col·laborat en el darrer processat dels dibuixos de materials, i per a Jordi Principal i Ester Verdún, per les inestimables apreciacions sobre vernissos negres i fauna marina, respectivament. Aquest treball ha estat possible gràcies al Grup

de Recerca d'Arqueoecologia Social de la Mediterrània de la Universitat Autònoma de Barcelona (Grup de Recerca Conso- lidat 2009SGR778).

BIBLIOGRAFIA

AMORÓS, L. R. 1948: "Nuevos hallazgos en Son Carrió", *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, XXIX (712-713) (1944-1946), Palma de Mallorca, 359-364.

AMORÓS, L.R.; GARCÍA-BELLIDO, A. 1947: "Los hallazgos arqueológicos de *Son Favar*, Capdepera (Mallorca)", *Archivo Español de Arqueología*, 66, Madrid, 1-27.

COLOMINAS ROCA, J. 1923: "Habitació romana dels Antigors a les Salines de Santanyi", *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, VI, 1915-1920, Barcelona, 725-726.

FAYAS, B. 2010: Las ánforas de Son Fornés. Su estudio tipológico y contextualización histórica, Memoria de investigación, Dir. Enrique García Riaza, Departament de Ciències Històriques i Teoria de les Arts, Universitat de les Illes Balears.

FERNÁNDEZ-MIRANDA, M. 2009: *El poblado de Torralba d'en Salort (Alaior-Menorca)*, Fundació Illes Balears.

FONT OBRADOR, B. 1970: "Mallorca protohistòrica", J. MASCARÓ PASARIUS (coord.), *Historia de Mallorca*, I, Vicente Colom Rosselló Ed., Palma de Mallorca, 353-416.

FORNÉS BISQUERRA, J.; GARCÍA ROSSELLÓ, J. 1999: "Análisis espacial del santuario talayótico mallorquín", *XXV Congreso Nacional de Arqueología* (València 1999), 668-683.

GASULL, P.; LULL, V.; SANAHUJA, M. E. 1984: *Son Fornés I: La Fase Talayótica. Ensayo de reconstrucción socio-económica de una comunidad prehistórica de la isla de Mallorca*. British Archaeological Reports, International Series, 209, Oxford, 138-178.

GUERRERO, V. M. 1983: "El santuario talayótico de "Son Mari" (Mallorca)", *Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana*, XXXIX (837), Palma de Mallorca, 293-336.

GUERRERO V. M. 1991: "Un intento de análisis etnoarqueológico del santuario talayótico mallorquín", *Cuadernos*

de Prehistoria y Arqueología castellanenses, 15, 1990-1991, Castelló, 375-400.

LÓPEZ-MULLOR, A.; ESTARELLAS, M. M. 2000: "La céramique à parois fines du sanctuaire de So N'oms (Palma de Majorque, Espagne)", *Actes du Congrès de Libourne*, 2000, SFECAG.

LULL, V.; MICÓ, R.; RIHUETE, C.; RISCH, R. 2001: *La prehistòria de les Illes Balears i el jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca)*, Fundació Son Fornés.

LULL, V.; MICÓ, R.; RIHUETE, C.; RISCH, R. 2010: "13a. Campanya d'excavacions sistemàtiques al jaciment arqueològic de Son Fornés (Montuïri, Mallorca), 2008", *Memòria del Patrimoni Cultural, Intervencions autoritzades pel Consell de Mallorca*. CD-ROM.

PY, M. 1993: "Céramique à pâte claire récente", *Dictionnaire des Céramiques Antiques (VIIème s. av. n. è – VIIème s. de n. è.) en Méditerranée nord-occidentale (Provence, Languedoc, Ampurdan)*, Lattara, 6. Association pour la Recherche Archéologique en Languedoc Oriental. Lattes, 222-243.

QUINTANA, C. 2005: El conjunt amfòric del poblat de Ses Païsses, segles V a.C. –I/II d.C., ARAMBURU-ZABALA, J., HERNÁNDEZ GASCH, J. 2005, Ses Païsses, 1999-2000, Palma.http://www.arqueobaleaer.es/articulos/Excavaciones_SP_99-00.pdf [Consulta: 10-10-10]

ROSSELLÓ-BORDOY, G.; CAMPS COLL, J. 1973: "Las excavaciones de "Son Oms" (Mallorca). 1969-1971", *XII Congreso Arqueológico Nacional de Arqueología* (Jaén, 1971). Ministerio de Educación y Ciencia, Dirección General de Bellas Artes. Saragossa, 301-306.

WALDREN, W. H.; VAN STRYDONCK, M. 1994: *A Radiocarbon Analysis Survey. Dating the Activity Sequences of the Sanctuary. Prehistoric Sanctuary of Son Mas (Vallde-mossa, Mallorca, Balears, Spain)*, DAMARC, 24, Deià.